

DOI 10.31558/2519-2949.2024.4.15

УДК 327(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4273-2181>

Пашков В. О., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

УКРАЇНА, ГУАМ І США: ОЧІКУВАННЯ, ЯКІ НЕ СПРАВДИЛИСЯ

У статті висвітлена еволюція Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ (ОДЕР – ГУАМ) крізь призму очікувань щодо неї України як локомотива інтеграційного об'єднання та Сполучених Штатів як глобальної держави. Визначено, що на етапах створення та інституціоналізації об'єднання «четвірки», від 1997 р. і до середини 2000-х рр., воно користувалося послідовною американською підтримкою. Ставлення Вашингтону до ГУАМ визначалося тим, що цілі її країн-членів значною мірою співпадали з геополітичними інтересами США на пострадянському просторі та Чорноморсько-Каспійському регіоні. Такими спільними цілями стали протидія російським інтеграційним проектам у регіоні, підтримка геополітичного плюралізму в пострадянській Євразії; зміцнення економічної та енергетичної незалежності цих країн від РФ; створення транспортних і енергетичних маршрутів в обхід РФ, відновлення територіальної цілісності країн-членів об'єднання. За каденції Дж. Буша-молодшого США як позарегіональний актор були зацікавлені у послабленні політичного впливу Росії на пострадянському просторі. Сприяння формуванню маршрутів постачання до Європи каспійської нафти та регіональній інтеграції без російської участі вбачалися найкращими інструментами виведення країн-членів ГУАМ із зони впливу Москви. У свою чергу під час президентства Б. Обами та Д. Трампа, зовнішньополітична увага Вашингтону до регіону помітно зменшилася. У результаті взаємодія у форматі ГУАМ-США фактично припинилася як через втрату американського інтересу до неї, так і кризи спроможності самої Організації. Спроби Києва разом із Баку в 2017-2020 рр. активізувати її діяльність у підсумку виглядають як певні спалахи, політичні імпульси, які не змогли подолати відмінності у зовнішньополітичних векторах країн-членів і кризи спроможності ГУАМ. На сучасному етапі ОДЕР-ГУАМ функціонує не як інтеграційне об'єднання, скоріше як регіональна платформа для просування власних торгівельно-економічних відносин та реалізації транзитного потенціалу країнами-членами.

Ключові слова: регіональна інтеграція, територіальна цілісність, енергетична безпека, ГУАМ, геополітичні інтереси, багатостороннє співробітництво, СНД, зона вільної торгівлі

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Протягом перших двадцяти років незалежності зовнішня політика України відзначалася непослідовністю та невизначеністю, які ховалися під вивіскою багатовекторності. Революція Гідності 2014 р. і подальше розгортання гібридної війни з РФ призвели до переоцінки українським суспільством і елітою зовнішньополітичних орієнтацій, у результаті чого ключовим геостратегічним вектором став західний, спрямований на вступ до ЄС і НАТО. Повномасштабне вторгнення Росії у лютому 2022 р. лише остаточно закріпило безальтернативність євроатлантичного курсу України на довгострокову перспективу. Разом із тим, це не означає відмову від проведення активної політики на інших напрямках. Географічне розташування України надає їй можливості не лише взаємодіяти у рамках лінії «Схід (росія) – Захід», де вона часто виступає не суб'єктом, а об'єктом боротьби, а й просувати та відстоювати свої інтереси у суміжних регіонах – Близькому Сході, пострадянському просторі, Південному Кавказі та Причорномор'ї.

Керуючись логікою пошуку можливостей, українське керівництво з середини 1990-х рр. намагалося сформувати альтернативний Москві центр інтеграції на пострадянському просторі та задіяти свій великий транзитний потенціал, щоб з'єднати Центральну Азію, Кавказ і Європи транспортними та енергетичними коридорами в обхід РФ. Результатом активності української дипломатії на теренах колишнього СРСР стало формування неформального об'єднання, а згодом і регіональної міжнародної організації ОДЕР – ГУАМ, яка об'єднала Грузію, Україну, Азербайджан і Молдову. За понад двадцять років існування об'єднання «четвірки» Україна головує в ньому п'ять разів: з травня 2006 р. по червень 2007 р., 2010, 2015, 2019 і 2023 рр.

І хоча спроби ГУАМ розвивати економічну інтеграцію між країнами-членами та нові енергетичні маршрути до Європи не відзначилися помітними результатами, а сама Організація нині перебуває у кризі, вивчення її досвіду, невдач і проблем буде корисним з точки зору нових спроб України (після 2014 р.) «перезапустити» ОДЕР-ГУАМ, переорієнтувавши її діяльність виключно на реалізацію торговельно-економічних і транспортних проєктів. Також цікавим є аналіз її діяльності у контексті інтересів і політики США у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення діяльності ГУАМ характеризується неритмічною, кон'юнктурною динамікою. Стрімкий сплеск наукового та експертного інтересу до цієї тематики припадає на 2005-2008 та 2019-2021 рр., і пов'язаний зі спробами насамперед України реанімувати цю Організацію шляхом висунення платформи спільних цілей і інтересів, яка б поєднала її членів, які все більше віддаляються одне від одного.

Остання хвиля публікацій з теми з 2019 р. прямо корелюється зі спробою адміністрації українського президента В. Зеленського «вдихнути нове життя в ГУАМ». Зокрема А. Сергеева [10] та І. Соляр [11] аналізують ГУАМ як засіб протидії російським інтеграційним проєктам на пострадянському просторі та платформу для просування регіонального лідерства України. С. Гвоздков [2] і Т. Кузьо [14] висвітлюють цілі та еволюцію ГУАМ у контексті геополітичного протистояння США та росії у регіоні. Цікавою є думка американського політолога Т. Кузьо, що зближення та формування «четвірки» у 1996-1999 рр. співпали з розробкою адміністрацією Б. Клінтона у цей період стратегії стримування рф, однією з цеглин якої стала американська підтримка цього об'єднання [14, с. 63]. Вітчизняні дослідниці Н. Мамішова [8] та І. Тихоненко [12] розкривають мотивацію та інтереси щодо участі в ОДЕР-ГУАМ Молдови та Азербайджану, а Г. Гольцов – геостратегічне міркування України, головними з яких були зменшення енергетичної залежності від рф та зміцнення позицій у відносинах із ЄС. Також у роботі використовуються аналітичні матеріали та документи ГУАМ, заяви дипломатів.

Формулювання мети статті. Метою роботи є висвітлення становлення та сучасного стану ОДЕР-ГУАМ скрізь призму очікувань і інтересів України та США, які поклалися на цю регіональну організацію на різних етапах її розвитку. Для досягнення поставленої мети слід виконати ряд завдань:

- висвітлити становлення, розвиток і основні проблеми у діяльності ОДЕР-ГУАМ;
- розкрити підходи, пріоритети та очікування України від цієї регіональної організації;
- проаналізувати ставлення США до ОДЕР-ГУАМ і її місце в американській політиці на пострадянському просторі та Причорномор'ї в різні періоди.

Виклад основного матеріалу. Початком зародження передумов для виникнення ГУАМ як субрегіональної організації можна вважати першу половину 1990-х рр., коли намітились глибокі політичні протиріччя між пострадянськими країнами щодо питань зовнішньої політики та безпеки. Більшість країн Центральної Азії та Вірменія прагнули зберегти союзницькі відносини з Росією, що диктувалося необхідністю отримання гарантій безпеки. Водночас політичні еліти Азербайджану, Молдови, України та Грузії навпаки шукали можливості зміцнити свою самостійність у відносинах з Москвою, дистанціюючись від інтеграційних процесів у рамках СНД.

Другим впливовим чинником стали процеси розширення ЄС і НАТО на Схід. Наприкінці 1990-х рр. було зрозуміло, що вже у найближчому майбутньому кордони ЄС і НАТО досягнуть західної частини СНД, що сприяло проєвропейських настроїв в Україні, Молдові та Грузії. У 1995-1996 рр. у рамках ОБСЄ, Ради Європи і ООН представники України, Грузії, Молдови, Азербайджану проводили політичні консультації щодо зближення позицій з багатьох питань міжнародного порядку денного. Як результат, 10 жовтня 1997 р. на зустрічі лідерів чотирьох країн у рамках саміту Ради Європи у Страсбурзі було оголошено про створення консультативного форуму. Спільна декларація чотирьох президентів декларувала тісну співпрацю «для зміцнення стабільності та безпеки в Європі на основі принципів суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості кордонів».

У загальній формі цілі та завдання ГУАМ як регіонального об'єднання були визначені на зустрічі керівників національних делегацій у жовтні 1998 р. під час щорічних зборів МВФ і Світового банку у Вашингтоні. Основні акценти у співпраці були зроблені на перспективах розвитку транскавказького транспортного коридору та зміцнення економічного та політичного суверенітету країн-учасниць. У стратегічному вимірі це об'єднання дозволяло Азербайджану отримати зручний маршрут для транспортування нафти на Захід і отримати постійних споживачів, а Україні, Грузії та Молдові – диверсифікувати джерела постачання енергоресурсів і стати важливим ланцюгом в їх транзиті. Від початку ГУАМ позиціонував себе як економічна структура. З точки зору України створення

ГУАМ відкривало доступ до каспійської нафти та використанню нафтопроводу Одеса-Броди для подальшого її транспортування до Європи. Також реалізація проекту євро-азіатського коридору сприяла б зближенню України з європейськими й євроатлантичними структурами, які також були зацікавлені в таких проєктах.

При цьому в учасників цього об'єднання були й геополітичні розрахунки. Азербайджан прагнув продемонструвати зближення з Заходом, зміцнити регіональну безпеку. Грузія розглядала свою участь в ГУАМ крізь призму євроатлантичної парадигми та відносин зі США. У Тбілісі вважали, що розвиток міцних регіональних зв'язків з країнами, які дотримуються прозахідного курсу у зовнішній політиці слугуватиме додатковим інструментом, здатним полегшити вступ країни до НАТО і ЄС. Також це мало стати проявом підтримки США з боку Грузії у боротьбі за енергоресурси Каспію та Центральної Азії [6, с. 123]. Молдавські лідери в аналогічному ключі сприймали участь в об'єднанні як крок на шляху до майбутньої інтеграції до ЄС, а також як інструмент для повноцінного включення до кола причорноморських країн. Для України ГУАМ стала гарною можливістю позиціонування себе впливовим регіональним гравцем.

24 квітня 1999 р. на ювілейному Вашингтонському саміті НАТО до ГУАМ приєднався Узбекистан, а розширене об'єднання отримало назву ГУУАМ. Тоді ж була ухвалена спільна заява президентів п'яти країн, яка деталізувала принципи та основні напрямки діяльності нового об'єднання, акцентувавши увагу на питаннях безпеки та економічної співпраці, зокрема:

- посилення співпраці у рамках міжнародних організацій і форумів;
- розвиток взаємодії у рамках програми НАТО «Партнерство заради миру»;
- зміцнення режиму нерозповсюдження ЗМЗ;
- співпраця у сфері мирного врегулювання конфліктів і кризових ситуацій;
- протидія етнічній нетерпимості, екстремізму, сепаратизму та тероризму;
- поглиблення практичної взаємодії у торговельно-економічній сфері;
- співпраця у розвитку транспортного коридору Європа – Кавказ – Азія.

У листопаді 2000 р. лідери країн-учасниць ГУУАМ на зустрічі у Нью-Йорку прийняли меморандум, який визначав порядок багатостороннього співробітництва у рамках об'єднання: було домовлено проводити регулярні саміти голів держав, зустрічі керівників МЗС і створити Комітет національних координаторів, який би виконував функції робочого органу.

Адміністрація В. Клінтона позитивно сприйняла та підтримувала створення ГУАМ, оскільки його основні напрямки діяльності, вплив на регіональні процеси – можливість створення каспійського енергетичного коридору до Європи в обхід РФ, упередження відновлення впливу Росії та закріплення геополітичного плюралізму на пострадянському просторі – органічно вписувалися в американську стратегію збереження глобального лідерства. Ці ж міркування у подальшому лягли в основу підтримки діяльності ГУАМ з боку адміністрації Дж. Буша-молодшого.

До 2001 р. ГУУАМ представляв собою аморфний субрегіональний форум і переважно розглядався як міждержавний координаційний механізм. Тим не менше, у цей період відбувалися періодичні зустрічі міністрів закордонних справ, оборони, енергетики та транспорту [10, с. 96]. З тактичних міркувань представники «четвірки» утримувалися від протиставлення нового об'єднання СНД та іншим структурам на пострадянському просторі (ЄвразЕС, ОДКБ, СЕП).

Інституціоналізація ГУУАМ у повноцінну міжнародну організацію відбулася у першій половині 2000-х рр. На першому, Ялтинському саміті організації 7 червня 2001 р. за ініціативи України була підписана Хартія ГУУАМ, яка конкретизувала цілі її діяльності. Наступні два роки саміти об'єднання також проходили у Ялті, де обговорювалися питання поглиблення торговельно-економічної співпраці. У липні 2002 р. країни-учасниці підписали угоду про формування зони вільної торгівлі (ЗВТ), у 2003-2004 рр. були підписані положення про Раду міністрів закордонних справ і декларація про створення парламентської асамблеї ГУУАМ. У цей період також обговорювалися ідеї приєднання до об'єднання Польщі, Румунії та Болгарії.

Економічною основою об'єднання була можливість створення нових енергетичних маршрутів з Азії до Європи. Каспійську нафту з Азербайджану можна було поставляти на європейські ринки або через Туреччину (транзитом через Грузію), або по території України (транзитом через Грузію). У 1997-2004 рр. Київ розглядав це об'єднання як перспективний, але все таки додатковий інструмент багатосторонньої співпраці у регіоні, надаючи перевагу при вирішенні питань з його членами у рамках двосторонніх відносин. Згідно з українськими поглядами, пріоритетним напрямком ГУУАМ вважався транспортно-енергетичний [7]. Але стійка перспектива енергетичного маршруту Баку –

Супса – Одеса – Броди так і не була визначена. Україна докладала чимало зусиль для реалізації проекту – заручилася підтримкою Польщі, робила у 2003-2004 рр. спроби домовитися про можливості поставок нафти з Казахстану та Азербайджану.

Адміністрація Дж. Буша-молодшого проявляла значну зацікавленість у розвитку ГУАМ як регіональної організації, вбачаючи у ній не лише противагу російським інтеграційним проектам на пострадянському просторі, а й потенційний формат «м'якого» партнерства у сфері безпеки у Чорноморському регіоні. У 2001 р. був започаткований формат зустрічей ГУАМ-США. Вже під час перших таких зустрічей у 2001-2002 рр. американські дипломати висловили повну підтримку у перетворенні об'єднання у значущу організацію. У першій половині 2000-х рр. Сполучені Штати надали їй понад \$4 млн. технічної та консультативної допомоги, а також сприяли наданню їй статусу спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН (грудень 2003 р.).

Таким чином, від початку створення цієї регіональної організації Вашингтон надавав їй дипломатичну підтримку. Зокрема 13 червня 2002 р. Узбекистан заявив про намір призупинити членство в об'єднанні, не вбачаючи для себе економічних перспектив. Натомість 16 червня Держдепартамент США опублікував заяву, згідно з якою, навіть після виходу Узбекистану з ГУАМ ця організація, на думку Вашингтону, є перспективною та життєздатною. У заяві наголошувалося, що членство в ГУАМ може зміцнити позиції Узбекистану як регіонального лідера в Центральній Азії, тому Сполучені Штати сподіваються, що уряд країни перегляне це рішення. Після цього до 2005 р. узбецька влада не робила жодних практичних дій щодо виходу з об'єднання, не бажаючи псувати відносини з Вашингтоном.

У грудні 2002 р. була підписана «Рамкова програма ГУАМ-США щодо сприяння торгівлі та транспортуванню, забезпеченню прикордонного та митного контролю, боротьбі з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю та розповсюдженням наркотиків». Документ передбачав створення єдиного інформаційного простору з обміну даними щодо терористичної діяльності та Віртуального Центру ГУАМ, а також пропозиції щодо проектів співпраці у митній і прикордонній сферах.

Сполучені Штати відповідно до цілей рамкової програми сприяли розвитку транзитного потенціалу у рамках ГУАМ – гармонізації митного та прикордонного законодавства, розвитку інфраструктури пропускних пунктів, заходам у боротьбі з тероризмом, контрабандою, запровадженню інформаційних систем. Виступаючи на саміту ГУАМ 2003 р., очільник американської делегації заступник помічника Держсекретаря з питань Європи та Євразії С. Пайфер наголосив на важливості поглиблення регіональної співпраці в реалізації спільних проектів у сфері економіки, енергетики, транспорту та безпеки [2, с. 114].

Найважливішою складовою відносин за лінією ГУАМ–США є послідовна підтримка з боку Сполучених Штатів територіальної цілісності: у всіх спільних заявах Вашингтон незмінно підтверджував підтримку територіальної цілісності держав-членів ГУАМ в їх міжнародно визнаних кордонах. Показовою у цьому контексті стала рішуча позиція США щодо підтримки територіальної цілісності та суверенітету України восени 2003 р. під час російсько-українського конфлікту навколо острова Коса Тузла.

Після «Помаранчевої революції» в Україні була здійснена спроба активізації діяльності ГУАМ, оскільки адміністрація президента В. Ющенка вбачила в цьому об'єднанні політичну альтернативу СНД, де домінувала Росія, та інструмент європейської інтеграції. З точки зору Києва відродження цього об'єднання могло посилити позиції України у діалозі з ЄС і США як транзитера енергоресурсів і посередника на Південному Кавказі.

Новими елементами позиціонування ГУАМ на Кишинівському саміті (22 квітня 2005 р.) стала розробка пропозицій з врегулювання Придністровського конфлікту й оголошення готовності сприяти демократизації на пострадянському просторі [3, с. 74]. У сфері економіки пріоритетними цілями визначалися проекти у сфері транзиту енергоресурсів до Європи. Варто відзначити, що напередодні саміту президент Узбекистану І. Карімов відмовився від участі у заході, а через місяць через події в Андижані (розстріл урядовими військами мирних демонстрантів) у травні 2005 р. Узбекистан повністю припинив свою участь в об'єднанні.

П'ятий саміт ГУАМ відбувся у Києві 22-23 травня 2006 р. За його підсумками був підписаний Статут ГУАМ у форматі міжнародного договору, а саме об'єднання отримало остаточну назву – «Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ» (ОДЕР – ГУАМ). У своєму виступі на відкритті саміту президент В. Ющенко відзначив зацікавленість України у енергетичній співпраці.

Київ прагнув до максимального використання свого транзитного потенціалу, зокрема нафтопроводу Одеса-Броди. Також потенційні пропозиції включали можливість будівництва нового терміналу для прийняття каспійської нафти та нафтопереробного заводу. Також окреслилося прагнення Києва зробити ГУАМ частиною потенційної Балто-Чорноморського дуги для колективного стримування росії [9, с. 88].

Засідання Ради голів держав ГУАМ у Вільносі 10 жовтня 2007 р. прийняло рішення сконцентрувати увагу організації на регіональних проєктах з розвитку транспортного потенціалу та інфраструктури, зокрема добудову та використання нафтопроводу Одеса – Броди – Плоцьк – Гданськ, створення паромної переправи Керч – Поті – Батумі, будівництво залізничних доріг в Грузії. Тоді ж Азербайджан дав згоду на входження до складу акціонерів проєкту продовження нафтопроводу Одеса-Броди до польського міста Плоцьк.

Наступні саміти ГУАМ у червні 2007 р. та липні 2008 рр. відбулися у Баку та Батумі (напередодні російсько-грузинської війни). Під час них країни-учасниці вже традиційно обговорювали економічну, енергетичну співпрацю та питання безпеки. З 2007 р. намітився спад у діяльності об'єднання, що було зумовлено все більшою різницею у підходах учасників до досягнення власних зовнішньополітичних цілей.

Після грузинсько-російської війни 2008 р. і до 2017 р. діяльність ОДЕР-ГУАМ фактично була поставлена на паузу, а зустрічі на рівні робочих груп і керівників МЗС носили формально-декларативний характер. Причинами кризи організації «четвірки» стали декілька обставин. По-перше, ГУАМ прогнала конкуренцію новій програмі ЄС «Східне партнерство», запущеній у 2009 р. Спрямована на здійснення економічних і політичних реформ у пострадянських країнах Східної Європи та Південного Кавказу, вона виявилася більш ефективною у контексті євроінтеграційних устремлінь України, Грузії та Молдови. У 2016-2017 рр. вступили в силу Угоди про асоціацію між ЄС та цими трьома країнами, що зробили неактуальним використання ГУАМ як майданчику для зближення з Європою.

По-друге, в умовах «перезавантаження» американо-російських відносин (2009-2012) надмірний акцент організації на політичних питаннях (протидії геополітичним амбіціям росії, демократії) і регіональній безпеці значною мірою перестав відповідати новим пріоритетам США та ЄС на пострадянському просторі.

По-третє, внаслідок зміни правлячих еліт у країнах-учасницях інтерес України, Грузії та Молдови до ГУАМ помітно зменшився. У квітні 2010 р. український президент В. Янукович наголосив, що ця регіональна організація повинна проводити прагматичну, а не романтичну політику. Київ збереже членство в ОДЕР-ГУАМ лише за умови, що цей формат взаємодії буде приносити практичну користь [11, с. 35]. Також скепсис щодо перспектив організації висловлювали молдавський лідер В. Воронін, урядовці від партії «Грузинська мрія», яка у 2012 р. прийшла до влади в Грузії.

Після «Революції Гідності» адміністрація П. Порошенка проявляла інтерес до реанімації ОДЕР-ГУАМ. Так міністр закордонних справ України П. Клімкін у грудні 2014 р. заявив, що прагне наповнити її новим змістом, а прем'єр-міністр В. Гройсман у березні 2017 р. висловив сподівання вдихнути нову енергію у співробітництво країн-учасниць об'єднання.

27 березня 2017 р. за ініціативою України вперше за дев'ять років відбувся саміт ГУАМ на високому рівні – зустріч глав урядів «четвірки» у Києві за участі президента України П. Порошенка. Її порядок денний склали питання створення зони вільної торгівлі та транспортного коридору, співпраця у сфері енергетики, регіональна безпека, програми співробітництва з міжнародними партнерами (США, Японія, Вишеградська четвірка) [12, с. 172]. За їх підсумками були підписані два документи, спрямовані на запуск ЗВТ – протокол про створення Робочого органу, що координуватиме дії країн щодо зони вільної торгівлі, та протокол між митними адміністраціями держав-членів об'єднання про взаємне визнання окремих результатів митних процедур. Тоді ж прем'єр-міністр В. Гройсман заявив, що Україна розраховує створити ЗВТ у рамках ГУАМ вже до кінця 2017 р., однак цього не сталося. При цьому однією з головних перешкод для об'єднання становить той факт, що частка країн ГУАМ у зовнішній торгівлі кожного з її членів не перевищує 2% [5].

Наступні зустрічі «четвірки» високого рівня у Кишиніві у жовтні 2018 р. та у грудні 2019 р. у Києві не призвели до значимих досягнень і запуску спільних проєктів. Разом із тим, аналіз спільних заяв «четвірки» за підсумками самітів високого рівня в 2017-2019 рр. [13] свідчить про зміну фокусу Організації з політичних питань і безпеки на розширення економічної співпраці. Ініціаторами

переорієнтації діяльності ОДЕР-ГУАМ стали Україна та Азербайджан.

Адміністрація В. Зеленського виявилася більш активною у цьому напрямку. Так 12 грудня 2019 р. під час зустрічі ГУАМ на високому рівні в Києві прем'єр-міністри «трійки» Г. Гахарія, О. Гончарук, Й. Кіку, а також віце-прем'єр-міністр А. Ахмедов (Азербайджан) провели зустріч з президентом України В. Зеленським [15]. Її предметом стали спільні економічні та інфраструктурні проекти.

У травні 2020 р. український лідер під час телефонної розмови з президентом Азербайджану І. Алієвим запропонував приділити більше уваги роботі ОДЕР-ГУАМ. На думку В. Зеленського, «ГУАМ можна зробити серйозним союзом та об'єднанням для обговорення важливих торговельно-економічних питань. Нам потрібно вдихнути нове життя в цю організацію» [1]. У січні 2022 р. під час візиту І. Алієва до Києва сторони обговорили низку перспективних проєктів – створення транспортного коридору в рамках ГУАМ, зокрема для здійснення мультимодальних перевезень, створення зони вільної торгівлі, можливість поставок скрапленого газу з Азербайджану через Грузію до України та Молдови, співробітництво у титановій галузі.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р. знову фактично «заморозило» діяльність ГУАМ. Грузія та Азербайджан зайняли позиції нейтралітету, обмежившись наданням гуманітарної допомоги та енергетичного обладнання. У свою чергу Молдова від початку війни заявила про політичну та гуманітарну підтримку України. Разом із тим, у вересні 2022 р. міністри закордонних справ держав-членів ГУАМ на зустрічі у Нью-Йорку підписали Протокол до угоди про створення ЗВТ про порядок визначення країни-виробника товарів, що демонструє прагнення сторін до практичних кроків. Станом на червень 2024 р. найбільш активними з дев'яти робочих груп ГУАМ є чотири: 1) з економіки та торгівлі; 2) транспорту; 3) з питань координації боротьби зі злочинністю; та 4) надзвичайних ситуацій.

Зрештою, у грудні 2022 р. голова вітчизняного МЗС Д. Кулеба окреслив п'ять основних пріоритетів головування України в ГУАМ у 2023 р. [4]:

- створення нових економічних можливостей та розвиток торгівлі між ринками Європи та Азії;
- підтримка суверенітету та територіальної цілісності держав-членів ГУАМ;
- просування до повноцінного функціонування ЗВТ;
- спрощення митних процедур та запровадження комплексного підходу до документів для транспортування в рамках Транспортного коридору ГУАМ;
- взаємодія з Європейською Комісією щодо Транспортного коридору.

У 2005-2008 рр. Сполучені Штати активно підтримували діяльність ГУАМ: на полях Генеральної Асамблеї ООН щорічно відбувалися зустрічі керівників МЗС країн-членів ГУАМ і американських дипломатів, регулярно відбувалися зустрічі національних координаторів ГУАМ з представниками США для обговорення виконання рамкової програми. Ще у 2002 р. США першими серед іноземних партнерів отримали офіційний статус спостерігача в ГУАМ. Окрім того, американські посольства у рамках реалізації цієї програми проводили відповідні фахові заходи (семінари), здійснювалося надання технічної допомоги.

За фінансової підтримки США були створені Центр правозастосування ГУАМ і Віртуальний центр з боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, які об'єднали прикордонні, митні та правоохоронні органи країн-учасниць; реалізовані проєкти зі вдосконалення прикордонного контролю, гармонізації митних процедур; створення міждержавної інформаційно-аналітичної системи. До 2014 р. Сполучені Штати надали ГУАМ технічної та консультативної допомоги на понад \$20 млн.

Зацікавленість США у цьому регіональному об'єднанні проявилася й у тому, що на кожному саміті ГУАМ, починаючи з 2003 р., американську делегацію завжди очолював не американський посол у країні-учасниці, а дипломатичний представник більш високого рівня – заступник помічника Держсекретаря США з питань Європи та Євразії. Після кожного саміту публікувалася спільна заява США-ГУАМ про напрямки та перспективи співпраці сторін.

Для країн-учасниць створення ГУАМ було спробою знайти вирішення своїх життєво важливих проблем (безпека, економіка, енергетика, політичні відносини із Заходом) та зменшити залежність від Москви. У свою чергу США розглядали ГУАМ як додатковий механізм забезпечення сприятливих для себе геополітичних умов розвитку пострадянського простору. Формування у регіоні альтернативного СНД міждержавного об'єднання де-факто означала його інституційний розкол. До того ж, інтереси безпеки країн ГУАМ в цілому відповідали геополітичним інтересам США в Євразії, що стало одним з головних чинників його подальшої підтримки з боку Вашингтону.

Цілі ГУАМ сприяли реалізації геополітичного плюралізму, що став одним з головних чинників американського впливу в Євразії.

Від самого початку Сполучені Штати у діалозі з ГУАМ просували питання боротьби з міжнародним тероризмом, зміцнення регіональної безпеки, розширення регіональної торгівлі, транспортні ініціативи, перш за все створення євразійського енергетичного коридору. Однак, як свідчить аналіз спільних заяв ГУАМ-США, вже з 2006 р. акцент почав зміщуватися на політичну співпрацю та реалізацію проєктів у прикордонній та правоохоронній сферах.

В цілому можна відзначити, що ГУАМ відіграла допоміжну роль у політиці США у Чорноморсько-Каспійському регіоні, оскільки її потенціалу не вистачило для того, щоб сформувані стійкі торговельно-економічні, енергетичні та військово-політичні зв'язки між країнами-учасницями, а спільні проєкти у сфері енергетики та інфраструктури переважно застрягали на стадії обговорення.

Основним інституційним форматом діалогу та співробітництва ГУАМ і США стали міністерські зустрічі у форматі (4+1), де четвірку представляли керівники МЗС, а Сполучені Штати – заступник помічника Держсекретаря з питань Європи та Євразії. У 2001-2017 рр. відбулося 22 такі зустрічі (остання – 21 вересня 2017 р. у Нью-Йорку на полях 72-ї ГА ООН). Їх динаміка відображає інтерес Вашингтону до регіонального об'єднання. До 2009 р., за адміністрації Дж. Буша-мл., відбулося 14 таких зустрічей, у 2009-2013 рр. (перша каденція Б. Обама) – 5, а після анексії Криму – лише три.

Таким чином, якщо адміністрація Дж. Буша-мл. активно підтримувала ГУАМ як противагу проросійським інтеграційним проєктам, то за часів Б. Обама її значення для Вашингтону суттєво зменшилося, а діалог підтримувався за інерцією попередніх років. Натомість, Адміністрація Д. Трамп взагалі згорнула контакти з організацією, не вбачаючи в ній користі для своїх інтересів у Чорноморському регіоні.

У 2017-2019 рр. у рамках робочих груп і міжвідомчих переговорів країн-членів ГУАМ активно обговорювалося питання формування II рамкової угоди про співробітництво зі США на заміну програми 2002 р., однак у підсумку через початок пандемії COVID-19 так і не вдалося розробити робочий текст програми.

Адміністрація демократа Дж. Байдена, яка заступила до справ на початку 2021 р., також не включила ОДЕР-ГУАМ до своєї зовнішньополітичної стратегії в Європі та пострадянській Євразії. Крім того, у 2021-2024 рр. значно погіршилися відносини Сполучених Штатів з двома учасниками ГУАМ – Грузією та Азербайджаном. Враховуючи це, відновлення американської підтримки цієї регіональної організації сьогодні виглядає малореалістичним.

Висновки. На сучасному етапі ОДЕР-ГУАМ переживає триваючу кризу спроможності, пов'язану з різними зовнішньополітичними курсами країн-членів і відсутністю історії успіху та реалізованих практичних проєктів. Виникнувши наприкінці 1990-х рр. як угруповання пострадянських країн, які не бажають реінтегруватися в проєкти під егідою росії, ГУАМ тоді виглядав як перспективний альтернативний центр інтеграції на пострадянському просторі. На етапі становлення та інституціоналізації (1997-2005) об'єднання «четвірки» робило акцент на питання торговельно-економічної співпраці, енергетиці та регіональній безпеці. З приходом до влади в Україні та Грузії нових лідерів В. Ющенко та М. Саакашвілі відбувся «перезапуск» ГУАМ, який мав результатом період активізації діяльності Організації (2005-2008). Новими пріоритетами стали економічне співробітництво, демократія та розв'язання «заморожених конфліктів» у регіоні з нахилом на останні два питання.

Після російсько-грузинської війни 2008 р. і хвилі змін владних команд у країнах-членах ГУАМ увага до її діяльності значно зменшується, а саміти високого рівня не проводяться до 2017 р. Лише після Революції Гідності 2014 р. за ініціативою адміністрацій П. Порошенка та В. Зеленського відбуваються спроби реанімувати взаємодію у форматі ГУАМ. При цьому Україна запропонувала перефокусувати увагу «четвірки» зі сфери політичних питань, де існували значні розбіжності, на торговельно-економічні та транспортні проєкти. Інтенсивність динаміки зустрічей ГУАМ високого рівня у 2017-2019 рр. свідчить про успішність української стратегії з відродження Організації. Однак у подальшому пандемія COVID-19 та російське вторгнення в Україну поставили на паузу реалізацію двох головних ініціатив об'єднання – ЗВТ і транспортного коридору ГУАМ.

Ставлення США до ОДЕР-ГУАМ за понад двадцять п'ять років її існування змінювалося в залежності від пріоритетів американської політики на пострадянському просторі та Європі.

У 1997-2008 рр. адміністрації Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого політично та на технічному рівні активно підтримували діяльність ГУАМ, вбачаючи у ній один із інструментів політики стримування росії та унеможливлення реінтеграції нових незалежних держав навколо Москви.

З приходом до влади адміністрації Б. Обама Сполучені Штати зменшили свою політичну присутність та де-факто дистанціювалися від політичних процесів у регіоні. З одного боку, у 2010-2016 рр. продовжувалася підтримка ГУАМ з боку США на рівні політичної риторики, а з іншого, – політична взаємодія скоротилася та відбувалася за інерцією попередніх років.

Зрештою, адміністрація Д. Трампа припинила участь у форматі діалогу «ГУАМ-США» та політичну підтримку об'єднання, не вбачаючи у ньому користі для своїх інтересів у регіоні.

Бібліографічний список:

1. Володимир Зеленський провів телефонну розмову з Президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим. 27 травня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-telefonnu-rozmovu-z-prezidentom-a-61337> (дата звернення: 02.06.2024).
2. Гвоздков С. Пострадянські держави в зовнішній політиці США за часів президентства Дж. У. Буша. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 47. С. 112-116.
3. Гольцов А. Г. Геостратегія України щодо російської федерації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 1(57). С. 71-77.
4. Дмитро Кулеба назвав п'ять основних пріоритетів головування України в ГУАМ у 2023 році. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-nazvav-pyat-osnovnih-prioritetiv-golovuvannya-ukrayini-v-guam-u-2023-roci> (дата звернення: 30.05.2024).
5. Економічна дипломатія: Україна-ГУАМ. Дослідження. Рада зовнішньої політики «Українська призма» 23.01.2021. URL: <https://prismua.org/ukraine-guam/> (дата звернення: 30.05.2024).
6. Кирилко Д. С. Політичний аспект зовнішньої політики країн-членів ГУАМ у відносинах із Європейським Союзом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23: Ч. II. С. 120-127.
7. Ковальчук С. ГУАМ: перспективний чи неспроможний? Аналітичний центр ADASTRA. 1 лютого 2021 р. URL: <https://adastra.org.ua/blog/guam-perspektivnij-chi-nespromozhnij> (дата звернення: 16.05.2024).
8. Мамішова Н. Участь республіки Молдова в Організації за демократію та економічний розвиток (ОДЕР-ГУАМ): від президентства П. Лучинським до президентства М. Санду. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. №2 (8). С. 293-304.
9. Рудь І. М. Балто-чорноморський союз як вісь безпеки України: реалії та перспективи розвитку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 2(58). С. 86-91.
10. Сергеева А. О. ОДЕР-ГУАМ як альтернативний інструмент регіональної інтеграції на пострадянському просторі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. Т. 31 (70). №1. С. 94-97.
11. Соляр І. Артимишин П. Між загрозою для суверенітету й регіональним лідерством: Україна та російські інтеграційні проекти на пострадянському просторі. *Український історичний журнал*. 2022. №5. С. 31-42.
12. Тихоненко І. В. Андрушак О. В. Українсько-азербайджанські відносини за президентства П. Порошенка. *Молодий вчений*. 2019. №3 (67). С. 170-173.
13. Joint Statement by the Heads of Government of the GUAM Member States. 12 December 2019, Kyiv, Ukraine. URL: <https://guam-organization.org/en/joint-statement-by-the-heads-of-government-of-the-guam-member-states-2019/> (дата звернення: 01.06.2024).
14. Kuzio T. Russia-GUAM-US triangle of competition over Eurasia and geopolitical pluralism. *Caucasus Strategic Perspectives*. 2021. Vol. 2, Issue 1. P. 57-72. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/fa6a41f6-79c0-4941-9fac-ef1e7d72bc96> (дата звернення: 18.05.2024).
15. Meeting with the President of Ukraine within the summit of the Heads of Government of the GUAM Member States. 12 December 2019. URL: <https://guam-organization.org/en/meeting-with-the-president-of-ukraine-within-the-summit-of-the-heads-of-government-of-the-guam-member-states/> (дата звернення: 01.06.2024).

References:

1. Volodymyr Zelenskyi proviv telefonnu rozmovu z Prezydentom Azerbaidzhanu Ilkhamom Aliievym. 27 travnia 2020 roku (Volodymyr Zelenskyi had a phone conversation with President of Azerbaijan Ilham Aliyev. 27 May 2020). URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-proviv-telefonnu-rozmovu-z-prezidentom-a-61337> (Access date: 02.06.2024).
2. Hvozdkov S. Postradianski derzhavy v zovnishnii politytsi SShA za chasiv prezidentstva Dzh. U. Busha (Post-Soviet States in US Foreign Policy under the Presidency of George W. Bush). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2015. Vyp. 47. S. 112-116.
3. Holtsov A. H. Neostrategiia Ukrainy shchodo rosiiskoi federatsii (Ukraine's geostrategy towards the Russian Federation). *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2023. Vyp. 1(57). S. 71-77.
4. Dmytro Kuleba nazvav p'iat osnovnykh priorytetiv holovuvannya Ukrainy v HUAM u 2023 rotsi (Dmytro Kuleba named five main priorities of Ukraine's chairmanship in GUAM in 2023).

URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-nazvav-pyat-osnovnih-prioritetiv-golovuvannya-ukrayini-v-guam-u-2023-roci> (Access date: 30.05.2024).

5. Ekonomichna dyplomatii: Ukraina-HUAM (Economic diplomacy: Ukraine-GUAM). Doslidzhennia. Rada zovnishnoi polityky «Ukrainska pryzma» 23.01.2021. URL: <https://prismua.org/ukraine-guam/> (Access date: 30.05.2024).

6. Kyrylko D. S. Politychnyi aspekt zovnishnoi polityky krain-chleniv HUAM u vidnosynakh iz Yevropeiskym Soiuzom (Political Aspect of GUAM Member States' Foreign Policy in Relations with the European Union). Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy. 2016. Vyp. 23: Ch. II. S. 120-127.

7. Kovalchuk S. HUAM: perspektyvnyi chy nespromozhnyi? (GUAM: promising or untenable?) Analitychnyi tsentr ADASTRA. 1 liutoho 2021 r. URL: <https://adastra.org.ua/blog/guam-perspektivnij-chi-nespromozhnij> (Access date: 16.05.2024).

8. Mamishova N. Uchast respubliky Moldova v Orhanizatsii za demokratiiu ta ekonomichni rozvytok (ODER-HUAM): vid prezydentstva P. Luchynskym do prezydentstva M. Sandu (Participation of the Republic of Moldova in the Organisation for Democracy and Economic Development (ODER-GUAM): from the Presidency of P. Lucinschi to that of M. Sandu). Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. 2020. №2 (8). S. 293-304.

9. Rud I. M. Balto-chornomorskyi soiuz yak vis bezpeky Ukrainy: realii ta perspektyvy rozvytku (The Baltic-Black Sea Union as an Axis of Ukraine's Security: Realities and Prospects for Development). *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2023. Vyp. 2(58). S. 86-91.

10. Serheieva A. O. ODER-HUAM yak alternatyvnyi instrument rehionalnoi intehtatsii na postradianskomu prostori (ODER-GUAM as an alternative instrument of regional integration in the post-Soviet space). *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky*. 2020. T. 31 (70). №1. S. 94-97.

11. Soliar I. Artymyshyn P. Mizh zahrozoiu dlia suverenitetu y regionalnym liderstvom: Ukraina ta rosiiski integratsiini proekty na postradianskomu prostori (Between a threat to sovereignty and regional leadership: Ukraine and Russian integration projects in the post-Soviet space). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2022. №5. S. 31-42.

12. Tykhonenko I. V. Andrushchak O. V. Ukrainsko-azerbaidzhanski vidnosyny za prezydentstva P. Poroshenka (Ukrainian-Azerbaijani relations under P. Poroshenko's presidency). *Molodyi vchenyi*. 2019. №3 (67). S. 170-173.

13. Joint Statement by the Heads of Government of the GUAM Member States. 12 December 2019, Kyiv, Ukraine. URL: <https://guam-organization.org/en/joint-statement-by-the-heads-of-government-of-the-guam-member-states-2019/> (Access date: 01.06.2024).

14. Kuzio T. Russia-GUAM-US triangle of competition over Eurasia and geopolitical pluralism. *Caucasus Strategic Perspectives*. 2021. Vol. 2, Issue 1. P. 57-72. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/fa6a41f6-79c0-4941-9fac-ef1e7d72bc96> (Access date: 18.05.2024).

15. Meeting with the President of Ukraine within the summit of the Heads of Government of the GUAM Member States. 12 December 2019. URL: <https://guam-organization.org/en/meeting-with-the-president-of-ukraine-within-the-summit-of-the-heads-of-government-of-the-guam-member-states/> (Access date: 01.06.2024).

Pashkov V. Ukraine, GUAM and the USA: expectations that have not been fulfilled

The article is devoted to the analysis of more than 25 years of activities and problems of the Organisation for Democracy and Economic Development – GUAM (ODED – GUAM) in the context of the expectations that Ukraine and the United States of America had for it. It is noted that in the stages of creation and institutionalisation of the Group of Four, from 1997 to the mid-2000s, it enjoyed American political and economic support. Washington's approach to GUAM was determined by the fact that the Quartet's goals largely coincided with US geopolitical interests in the post-Soviet space and the Black Sea-Caspian region. These common goals include countering Russian integration projects in the region, supporting geopolitical pluralism in post-Soviet Eurasia, strengthening the economic and energy independence of these countries from Russia, creating transport and energy routes bypassing Russia, and restoring the territorial integrity of the member states. During the Bush administration, the United States, as an extra-regional actor, was interested in weakening Russia's political influence in the post-Soviet space. Promoting the creation of Caspian oil supply routes to Europe and regional integration without Russian involvement were seen as the best means of removing the GUAM member states from Moscow's sphere of influence. With the coming to power of the administration B. Obama, the US interest in GUAM, as well as in the entire post-Soviet region, has significantly declined, which has affected Washington's support for it. At the same time, as a result of the change of ruling elites in the GUAM member states, the new leaders (V. Yanukovich, V. Voronin, B. Ivanishvili) turned out to be supporters of either pro-Russian orientation or multivectorism, which led to a decline in the activities of this regional organisation. In 2009-2016, GUAM's activities were effectively put on hold, leading to a capacity crisis within the organisation. Kyiv's attempts to intensify its activities together with Baku in 2017-2020 will ultimately look like certain outbursts, political impulses that failed to overcome the differences in the foreign policy vectors of the member states and the crisis of GUAM's

capacity. The Trump administration, whose foreign policy was marked by contradictions and chaos, also paid little attention to the post-Soviet space. Seeing no practical interest for itself, the United States curtailed its political engagement with GUAM during this period. At this stage, ODED-GUAM does not function as an integration association, but rather as a regional platform for promoting its own trade and economic relations and realising the transit potential of its member states. Another common interest of the Quartet is the coordination of positions on the issue of territorial integrity of countries on international platforms. Two key GUAM initiatives – the creation of a free trade zone and a transport corridor – despite having an appropriate legal framework, still lack practical implementation mechanisms.

Keywords: *regional integration, territorial integrity, energy security, GUAM, geopolitical interests, multilateral cooperation, CIS, free trade area*